

A magyar nyitódó kettőshangzók kialakulásának rendszerszerű sajátosságai

Absztrakt

N. Fodor János

A magyar hangtörténeti folyamatok átfogóbb igényű, rendszerbeli összefüggésekre irányuló vizsgálata és módszertani problémáinak bemutatása korábban is megjelent a szakirodalomban. Előadásom célja, hogy elméleti keretbe helyezve mutassam be a magyar illabiális palatális magánhangzókat érintő tendenciaszerű változások összefüggéseit ($e > \bar{e} > é > é' \square \ddot{e} > é > í > í'$) különös tekintettel a változás egyik mozgatórugójára, az analógiára. Arra is keresem a választ, hogy az egymással kétségtelenül összefüggésben lévő változásoknak mi lehetett a kiindulópontja.

A hangeltolódás rendszerfüggő folyamatának leírása a strukturalista fonémaelmélettel hozható összefüggésbe, amely a történeti nyelvészetben az újgrammatikus álláspont továbbfejlesztését jelentette. A nyelvi változás strukturalista modellje a *fonologizáció* folyamatán belül a *hangeltolódás* univerzális jellegű változási mechanizmusát is számon tartja. A modell lényege, hogy egy-egy hangváltozás a rendszer többi elemére is kihatva egyfajta láncreakciót indíthat el. A hangeltolódásnak két lehetséges elemzésmódja ismert eszerint: a *húzólánc* és a *tolólánc* tendenciája, amelyek közötti eltérés a belső mozgatórugók, az analógiás hatások jellegének függvénye.

Az összefüggések feltárásához, a diakrón folyamat rekonstruálásához a mai magyar nyelvjárások adatai mellett az általam összeállított névkorpuszt (szórványemlékeket) használom fel. A nyelvjárásokban megőrződött archaizmusok alkalmasak arra, hogy a fonémarendszerben bekövetkező változásokat szinkrón nyelvi adatok segítségével diakrón változási sorba rendezve rekonstruáljuk.

E témában tartott korábbi előadásomban sikerült a folyamat kiindulási gócpontját és a változásban érintett jelenségek időbeliségét meghatározni. A mostani esettanulmány legfőbb célja a hangeltolódás rendszerösszefüggéseket mutató tendenciájának az analógiás hatás szempontjából történő újragondolása.

A témához szorosan kapcsolódó válogatott szakirodalom

- E. Abaffy Erzsébet 1991. Az ősmagyar fonémarendszer történetéhez. In: Hajdú Mihály – Kiss Jenő szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. ELTE, Budapest. 27–30.
- E. Abaffy Erzsébet 2003b. Egy ötlet a nyugat-dunántúli *ië* kettőshangzó történetéhez. In: Hajdú Mihály – Keszler Borbála szerk., *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. ELTE – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 483–5.
- Bárczi Géza 1962. A finnugor zárhangok ősmagyar kori történetéhez. *Magyar Nyelv* 58: 1–10.
- Hegedűs Attila 2006. Húzólánc és/vagy tolólánc, avagy elmélet és (relatív) kronológia. In: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredménye IV.* Szerk. Büky László és Forgács Tamás. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 53–57.
- Juhász Dezső 2011. A magyar nyitódó kettőshangzók történetéről a tér és idő dimenziójában. In: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VI. 2009. október*

- 14–15. Szerk. Bakró-Nagy Marianne és Forgács Tamás. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 123–8.
- Kenesei István 1995. Történeti nyelvtan: elmélet és gyakorlat. *Magyar Nyelv* 91: 281–291.
- King 1969. Push-chains and drag-chains. *Glossa* 3: 3–21.
- Kiss Jenő 2011. A nyelvi változások elméletének néhány kérdéséhez. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila szerk., *Nyelvelmélet és diakrónia*. Piliscsaba.
- Martinet, André 1952. Function, structure and sound change. *Word* 8: 1–32.